

Veselé pozdravy z Kolumbie

Současná (mainstreamová) ekonomie tvrdí, že jelikož minimální výkupní ceny produktů v systému fair trade nejsou tržní, je tento koncept neefektivní. Jakkoli se toto tvrzení zdá na první pohled až banálně jednoduché, bohatě stačí k tomu, aby byl fair trade, minimálně v očích naprosté většiny ekonomů, velmi efektivně zdiskreditován.

Ekonomové fair trade nemívají rádi. Nejčastěji říkají, že fair trade je protekcionistický, deformuje trh, „uměle“ stanovuje ceny a tím, že chrání producenty, nemotivuje je k vyšší efektivitě. Právě ona efektivita, respektive její případná absence, je jádrem vlastně všech jmenovaných námitek.

Nejviditelnější a asi nejznámější součástí pravidel Fairtrade® je garantovaná minimální výkupní cena. Opravdu existuje přesný ceník určující, za jakou nejmenší částku lze od producentů nakoupit např. kávu, cukrovou třtinu, banány, hřebíček či čaj. A právě tato garantovaná cena podle ekonomů neefektivitu způsobuje.

Neefektivně hoví si producenti

V tržní ekonomice by cena měla být aktuálním výsledkem střetu nabídky a poptávky, a ne výsledkem předchozí dohody. Cena je totiž signálem – na straně poptávky říká, jak moc dané zboží kupující chtějí – doslova jak moc si ho cení, a na straně nabídky za kolik jsou jeho výrobci schopni a ochotni ho vyrobit a prodat. Když tedy například cena kávy na trhu klesne, je to signál, že by pěstitel kávy (řekněme třeba Silvio v Kolumbii) měl přestat kávu produkovat, protože je o ni menší zájem nebo existuje na světě někdo, kdo je schopen vyrobit ji levněji. V obou případech je ekonomicky efektivní, aby se Silvio přeorientoval na produkci něčeho jiného. Tržní systém je v tomhle podle ekonomů doslova geniální, protože bez dalších dodatečných nákladů informuje jak producenty, tak spotřebitele, jak si navzájem stojí.

Jakékoli narušení tržního systému proto způsobuje neefektivitu, protože ceny pak nezprostředkovávají správné signály. Navíc tržní systém je založen na konkurenci – neustálém tlaku na snižování nákladů, a tím zvyšování efektivity. Pokud ale producenti mají jisté výkupní ceny, nejsou tolik motivováni k úsporám a inovacím, jaksi si „hoví“. Cena je tak vyšší, než by mohla být ve chvíli, kdyby dostatečný tlak konkurence producenty nutil výrobu zlevňovat. Je tedy možné, že se stejnými náklady by bylo možné vyrobit víc – a to v ekonomickém uvažování není dobře.

Logika ekonomie je totiž celkem jasná: každému jde o maximalizaci vlastního užítku. Užitek se v zásadě zvyšuje prostřednictvím uspokojování potřeb. Potřeby lze uspokojovat nákupem zboží a služeb, přičemž platí tzv. axiom nenasycenosti – více je vždycky lépe než méně. Proto jakmile nejsou všechny zdroje maximálně využity k uspokojování našich potřeb, situace není optimální. A to právě, podle většiny ekonomů, fair trade svými garantovanými výkupními cenami způsobuje.

Ceny na trhu nejsou stabilní

Asi se shodneme, že reálný svět zjednodušeným ekonomickým modelům neodpovídá. Ekonomové budou tvrdit, že jejich modely lze i tak v zásadě aplikovat a některé výseky trhu se podle nich tomu ideálnímu blíží. Tenhle názor lze ale zpochybnit.

Poměrně známý je problém negativních externalit. Jde o dopady nějaké (v tomto případě rozumějme ekonomické) činnosti, které nejsou započítány do nákladů výrobce. Neodrážejí se tedy ani v tržní ceně, a ta je proto nižší, než by byla v případě, kdyby výrobce zaplatil všechny náklady své činnosti. Ekonomové problém externalit přiznávají, považují je ale za spíše výjimečné. Pokud nicméně bereme v úvahu škody na životním prostředí způsobené umělými hnojivy a pesticidy, zábor krajiny a úbytek životního prostoru mnoha druhů, emise z dopravy a další rozsáhlé důsledky neustále rostoucího objemu ekonomické činnosti, je dost těžké najít jakoukoli oblast výroby, která větší nebo menší externalitu nemá. V takovém případě už ale nelze spoléhat na tržní cenu jako na spolehlivý orientační bod.

Model tržní ekonomiky navíc počítá s cenou, která se ustálí na určité rovnovážné hodnotě. Ceny na světových trzích ale zdaleka stabilní nejsou, ba právě naopak. Pokud by se náš Silvio měl řídit vývojem světových cen kávy, byl by nejspíš pěkně zmatený. V lednu mu totiž tržní cena říkala, že se produkce kávy vyplatí. V únoru ale cena klesla o třetinu a on by měl možná raději pěstovat sóju, jejíž cena právě

roste. Jenže kávovníku trvá dva roky, než vůbec začne plodit, a kdyby Silvio jednou nechal plantáž zarůst, obnova bude trvat opět několik let. Čeká tedy, jestli cena neporoste, ale ona další měsíc klesá. Silvio neví, jestli je efektivní, aby léta práce na budování plantáže přišla vniveč, pouze mu dochází, že bude muset snížit mzdu svým dvěma zaměstnancům a na školné pro děti letos zase nevyjde. Nechápe, jak je to možné – pracuje přece poctivě a pěstuje výbornou kávu. Jak ale říká každá učebnice ekonomie, to je poněkud naivní úvaha...

Hodnota vs. cena

Představa, že kvalita kávy a množství odvedené práce by s cenou nějak měly souviset, není samozřejmě úplně pomýlená. Kdyby Silvio studoval dějiny ekonomie, možná by mu připadaly blízké středověké názory – v té době totiž dominovala představa spravedlivé ceny, která by měla být normativně stanovená tak, aby nebyl poškozen ani kupující ani prodávající. V praxi často určovali cenu zboží zástupci cechů, především na základě nákladů na přiměřené živobytí výrobce. Na teoretické úrovni se jí zabýval ve svých spisech například křesťanský myslitel Tomáš Akvinský. Ten mimochodem také věřil, že krom ceny existuje také bytostná hodnota nezávislá na tržní ceně nebo užité hodnotě, ale příslušná každé živé bytosti.

Adam Smith pak na začátku novověku postuloval takzvanou pracovní teorii hodnoty, kterou po něm převzali např. David Ricardo a Karel Marx. Hodnota zboží je podle Smithe dána délkou času práce, která byla potřebná k jeho vyrobění. I on stále rozlišoval mezi touto (skutečnou) cenou a mezi cenou nominální danou penězi, které lze za zboží získat prodejem. V současné ekonomii se ale pracovní teorie hodnoty neudržela a pojem hodnota se postupně začal ztotožňovat s cenou, kterou zboží získá na trhu. V tomto pojetí tedy neexistuje žádná záruka, že cena bude odpovídat vynaloženým nákladům či kvalitě – pokud bude poptávka z jakéhokoli důvodu nízká, klesne i cena, a to klidně i pod produkční náklady. Pojetí tržní ceny je tedy v rámci současné ekonomické teorie zásadně jiné, než bylo to historické – výměna zboží formou prodeje přestala mít jakýkoli etický rozměr, rozhodně už nezakládá vztah či zodpovědnost zúčastněných stran. Naopak, transakce je výsledkem odosobněných tržních sil.

Fair trade jako vědomá volba

Efektivita slouží v naší době tak trochu jako zaklínadlo. Pokud je něco označeno za neefektivní, jaksi z toho vyplývá, že to není dost dobré a měli bychom se toho co nejrychleji zbavit, nebo to aspoň hodně rychle zefektivnit. Zapomínáme ale často na jednu věc – efektivita (ostatně stejně jako racionalita) se týká, a to i podle ekonomických definic, hodnocení účelnosti vynaložených prostředků k dosažení určitého cíle, nikoli ale výběru cílů samotných. To jednoduše znamená, že máme možnost volby, které cíle chceme sledovat. Pokud nám vyhovuje přístup současné ekonomie a vytkneme si za jediný cíl maximalizaci produkce a zisku, pak budeme fair trade nadále zpochybňovat.

Jakmile ale připustíme, že nejsme ekonomické stroječky – že máme nebo chceme mít jako jedinci i jako společnost jiné cíle – například dělat smysluplnou práci, za kterou jsme adekvátně ohodnoceni, chránit přírodu, i když to stojí peníze navíc, nebo přijmout určitý malý díl spoluzodpovědnosti za životní situaci někoho, kdo vypěstoval naši oblíbenou kávu, pak efektivita může spočívat v tom, že si vědomě vybereme fair trade jako jednu z možných cest vedoucích k naplňování těchto cílů.

A abych nezapomněla – vyřizují veselý pozdrav od Silvia. Když jsem s ním v Kolumbii naposledy mluvila, byl už několik let členem fairtradového družstva a vzkazuje evropským spotřebitelům, že Kolumbie nejsou jen násilí a drogy, ale také výborná káva, kterou pěstují tamní farmáři s láskou a hrдостí.

Autorka se věnuje doktorskému studiu na Katedře environmentálních studií FSS Masarykovy univerzity a je členkou Rady občanského sdružení Společnost pro Fair Trade.